

## KNJIGE ZA SVET BREZ BRALCEV?

Spoštovani, dovolite, da se najprej zahvalim za povabilo na ta pomembni kongres v Baslu in hkrati čestitam IBBY-ju ob njegovi 50-letnici. V veliko čast mi je, da imam priložnost nagovoriti tako izbrano občinstvo.

Hkrati pa moram izraziti določene za-  
držke glede teme »Knjige za svet brez  
bralcev?« Sam nisem ne sociolog litera-  
ture, ne knjižničar, niti založnik ali pro-  
motor knjig za otroke in odrasle. Jasno  
moram tudi reči, da ne vem ničesar o raz-  
pravah znotraj IBBY-ja, ki so se dogajale  
v preteklih desetletjih. Zadnjič sem pou-  
čeval pred dvanajstimi leti in še takrat  
so bili moji študenti stari devetnajst in  
dvajset let. Pred vami sem preprosto kot  
avtor in kot tak nisem zanesljiv prerok,  
kar zadeva prihodnost knjig.

Bom pa spregovoril o tem, zakaj sem  
se sam lotil pisanja. Mogoče utegne kdo  
v tem celo najti določen ključ za vpra-  
šanje o prihodnosti knjige.

Besede v izbranem naslovu so skoraj  
protislovne, saj je očitno, da ne bi bilo  
bralcev, če ne bi bilo knjig. Na tem  
mestu naj jasno povem, da se bo vse  
moje nadaljnje razmišljanje nanašalo v  
glavnem na otroško literaturo. Seveda  
ne mislim, da so otroške knjige samo za  
otroke in ne tudi za odrasle – tovrstno  
opozorilo je dandanes skoraj odveč, za  
kar gre v veliki meri zahvala IBBY-ju  
oziroma njegovemu delovanju zadnjega  
pol stoletja.

»Knjige za svet brez bralcev?« Ali  
knjige za svet brez mladih bralcev – ali  
brez otrok, ki bi želeli, da jim nekdo be-  
re? Na srečo na koncu te paradoksalne  
hipoteze stoji vprašaj. Mika me, da bi se

pustil zapeljati misli, da se je naslov te  
diskusije porodil v glavi zaskrbljenega  
odraslega, vprašaj pa je dodal kljuboval-  
ni otrok, ki je zaradi strogega starševske-  
ga nadzora smel dodati ali odvzeti le eno  
ločilo v maminem ali očetovem rokopi-  
su. Kajti jasno je, da bodo otroci vedno  
želeli brati knjige, da bodo vedno čutili  
potrebo po njih. V času, ki je pred nami,  
bo v resnici otrokova *potreba* po knjigi  
predvidoma večja kot kdaj koli.

Različne kulture imajo različne potre-  
be po knjigah. Mnoge kulture dejansko  
dobro shajajo brez njih – ne nazadnje  
zaradi cvetoče tradicije ustnega pri-  
povedovanja. Vendar v modernem in  
postmodernem svetu tradicija ustnega  
pripovedovanja zgodb razpada in v  
nekaterih družbah se to dogaja tako  
hitro, da izginulo ustno tradicijo niso  
pravočasno nadomestili s knjigami – s  
pisnim pripovedovanjem zgodb – tako  
da mnogi otroci utegnejo biti prepuščeni  
odrašcanju brez *zgodb*. V bistvu pa gre  
prav za zgodbe, brez katerih ne moremo,  
saj so nepogrešljive – ne glede na to, ali  
so zapisane ali se prenašajo z ustnim  
izročilom.

Še vedno obstajajo predpismene kul-  
ture, v katerih imajo odrasli in otroci  
od nekdanj dostop do bogate zakladnice  
ustno pripovedovanih pravljic, mitov  
in legend – kajti njihovi domovi se ob  
šestih ali sedmih zvečer pogreznejo v  
popolno temo. Potem pa se skoraj čez  
noč pojavijo električni in parabolični an-  
tene, vendar tem hitrim spremembam v  
enaki meri običajno ne sledi tudi tiskanje  
zgodb, ki bi nadomestile tradicionalno  
ustno pripovedovanje. Tiskanje in izda-  
janje knjig je povezano z ekonomskimi

pogoji, z določenimi finančnimi sredstvi, medtem ko pri ustni tradiciji teh ni; ustno pripovedovanje zgodb je zastoj.

V moji deželi, podobno kot v preostalem delu Evrope, je razvoj ubral drugačno pot. Na Norveškem so se tiskane zgodbe uveljavile že v času, ko smo še živeli v ruralni, kmečki kulturi in to veliko prej, preden smo dobili televizijo in internet; v resnici se je to zgodilo, še preden sta v deželo prišla elektrika in telefon. Ljudske pripovedke, ki so se z ustnim izročilom prenašale iz roda v rod, so začeli zapisovati neke sredi devetnajstega stoletja, v času, ko je med ljudmi v ruralnem okolju še vedno cvetelo priljubljeno pripovedovanje zgodb. V istem času sta roman in umetna pravljica začela nadomeščati postopno izginjanje ustne tradicije. Okrog leta 1900 so se pojavili prvi primerki knjig »za otroke«. (Mimogrede naj omenim, da legende, miti in ljudske pripovedke, ki so jih pripovedovali, običajno niso bili razdeljeni na zgodbe »za otroke« in zgodbe »za odrasle«. Zgodba je bila namenjena vsem članom družine, čeprav so bile tudi izjeme. Med zgodbami so bile tudi takšne z erotično vsebino in s temi so mogoče počakali, dokler se otroci niso spravili spat.)

Upal bi celo reči, da knjiga ni potrebna vsaki družbi, vsi ljudje pa potrebujejo zgodbe in to še posebno v moderni in postmoderni družbi, ki je običajno bolj ali manj oropana vsakršne ustne tradicije in celo dolgih družinskih pogovorov, pogosto bogatih z zgodbami in epskimi elementi, ob katerih se oblikuje človekova identiteta. V postmoderni družbi ne razpada samo ustna tradicija, ampak je močno načet tudi njen temelj: namreč tradicionalno družinsko življenje.

Zapisano besedilo samo po sebi nima nikakršne vrednosti; izhaja veliko ničvrednih knjig, zdaleč preveč jih je. Potrebne so nam dobre zgodbe, takšne, ob katerih se hranimo in rastemo. Pra-

vimo, da nas zgodba »zadene«. Podaja naše lastno bivanje v novi luči in ima lahko moč, da popolnoma preusmeri naše življenje.

Indoevropski miti, če vzamem samo primer iz bogate in raznolike pripovedne zakladnice, so živeli v vsem sijaju nekaj tisoč let in šele na začetku trinajstega stoletja so se pojavile v pisni obliki prve severnonemške različice teh zgodb. Vendar s tem primerom zadevam na nekaj domala univerzalnega: vse nacionalne in regionalne kulture so že stoletja dolgo nosilci bogastva, ki se prenaša iz roda v rod s pomočjo ustnega pripovedovanja zgodb, ki je bilo v večji ali manjši meri ohranjeno in rešeno s pomočjo pisane besede, preden je ustna tradicija popolnoma izumrla.

V zelo preprostih določbah lahko v razvojni zgodovini zgodbe vidim štiri stopnje:

1) Popolnoma ali delno predpismena kultura. Zgodb je v izobilju, to je zlata doba pripovedništva.

2) Predmoderna pisna kultura. Vse, kar se je ohranilo od predpismenega kulturnega bogastva, je zapisano in shranjeno v pisni obliki. Poleg tega nastajajo nove zgodbe, romani in umetne pravljice, ki so zapisani in izdani v knjigah. Pojavijo se prve zgodbe »za otroke«.

3) Moderne nacionalne kulture z naraščajočimi elementi tuje in prevedene kulture. Izdajanje knjig za otroke in mladostnike je tako obsežno, da nastajajo posebne nacionalne ustanove za otroške knjige. V zgodnjih petdesetih letih ustanovijo IBBY.

4) Postmoderna globalizacijska civilizacija, osnovana na spletu; ljudje te civilizacije se dejansko utapljajo v lahko pridobljeni zabavi, kultura pa v veliki meri postane mednarodni proizvod.

Večina nas živi neke med tretjo in četrto stopnjo tega razvoja. Vendar še



vedno lahko naletimo na kulture, ki se preselijo skoraj naravnost iz prve stopnje v četrto, z drugimi besedami, kot da bi skočili na glavo iz tradicije ustnega pripovedovanja kmečke družbe naravnost v globalno množično kulturo.

Kaj torej doleti zgodbo, ko se literatura – in knjiga – spopadeta s privlačnostjo novih medijev, kot so televizija, video, računalniki, internet in tako naprej? Prezgodaj je še kar koli reči. Še vedno smo v nežni otroški dobi te nove informacijske tehnologije. Mislim, da še komaj razumemo, *kako* bodo ti novi mediji spremenili naše življenje, naš način razmišljanja – in celotno človeško civilizacijo. Mogoče smo priča preobratu v človeški zgodovini, ki se lahko meri s Kopernikovimi razsežnostmi. Edino, v kar sem prepričan, je, da zgodba bo preživela. Dokler bomo besede namenjali drug drugemu, nas bodo obkrožale zgodbe.

Človeška zavest ima konsekvентno epsko ali narativno strukturo. Tako je pač ustvarjena in tako je ustvarjena že vse od časov, ko se je pojavil najzgodnejši mit ali zgodba o lovu. Zdi se, da so možgani ustvarjeni za zgodbe – in ne toliko za digitalne ali enciklopedične informacije. Če bi kdo v tej dvorani začel naštevati pomembna dejstva o mestu Baslu in nas zasul s podatki, bi bilo to nedvomno zelo zanimivo. Pozorno bi prisluhnili vsaki besedi, vendar bi jih kmalu pozabil. Če pa bi mi kdo povedal očarljivo *zgodbo* o Baslu, bi si jo morebiti dobro zapomnil do konca življenja. Ta razlika potrjuje slutnjo o moči in nadvladi zgodbe nad poučno literaturo, nad enciklopedijo in računalniško igro. Zgodba živi znotraj nas, živi v nas in z nami. Zgodba nas »zagrabi«.

Ne glede na vse politične, kulturne in zgodovinske ločnice je zgodba dostopna celotnemu človeškemu rodu, saj ga nagovarja s skupnim »maternim jezikom«.

Komaj se otroci naučijo peščico besed v svojem jeziku, je že – kot bi tlesnil s prsti – tu zgodba s svojo skoraj univerzalno zgradbo. Ni se nam potrebno učiti dihanja. Ni nam potrebno misliti na to, da naše srce bije. Prav tako se nam ni potrebno učiti poslušati dobre zgodbe, še manj, da jo sami pripovedujemo. Zgodba je oblika razumevanja in dojemanja, značilna za človeška bitja – in kot takšna nad vsemi kulturnimi razlikami.

V zgodovini sveta skoraj ni kulture, ki ne bi gojila mitov, pravljic in legend. Enako ima vsak posameznik svojo lastno življenjsko zgodbo, kajti ljudje ne živimo digitalno ali ciklično, ampak živimo linearno in čustveno.

Verjetno je najboljši način, kako spoznati človeka, če ga prosimo, naj nam pove svojo življenjsko zgodbo – vsaj za začetek se to utegne pokazati kot dobro. Vsakdo ima svojo zgodbo in večina komaj čaka, da bi jo komu zaupala. Iz življenjskih zgodb se lahko skoraj vedno česa naučimo, v vsakem primeru pa očistijo človekove misli ali privedejo do katarze.

Nekatere zgodbe živijo samo kratek čas, z njimi se srečujemo vsak dan. *Dobre* zgodbe pa preživijo. Teh si želimo, te naj se zapišejo in ohranijo v knjigah – z ilustracijami ali brez njih – kajti na ustno izročilo se ne moremo več zanašati z istim zaupanjem kot nekoč.

Dobro zgodbo razume vsak in nič ne moti, če jo slišimo spet in spet. Kajti vsakič, ko jo nekdo pove ali prebere, naglas ali samemu sebi, se zgodba rodi na novo. Tako je zgodba vedno obarvana s svojsko prisotnostjo pripovedovalca, z okoljem, kjer se zgodba pripoveduje, in s poslušalcem, ki mu je namenjena.

Pogosto pride med pripovedovalcem in poslušalcem do edinstvenega medsebojnega vpliva. Ko Charlotte z odprtimi usti požira pravljico, ki ji jo pripovedujeta mamica ali dedek, ne gre samo za



zgodbo. Tudi okolje, kjer pravljica zaživi skozi pripovedovalčeve besede, ima svojo čutnost. Pomemben eksistencialni sestavni del utegne biti občutek pripadnosti in identitete, kar je seveda veljalo tudi v času, ko so se zgodbe prenašale z ustnim izročilom. Rodimo se v svet besed in jezika. Prav tako se rodimo v splošna načela pripovedk in pripovedništva. Nato se naučimo govoriti in naučimo se pripovedovati zgodbe.

Dobre zgodbe so kot virusi: hitro in brez težav se širijo, v resnici so lahko celo neverjetno nalezljive. Niti cepljenja jim ne morejo do živega. Celo živo televizijsko dogajanje ali računalniške igrice jih ne morejo zadušiti. Pristna zgodba si je proti takšnim rečem že ustvarila protitelesa. Zato pravimo, da nas je dobra zgodba »začarala«. Celo tekom pripovedovanja zgodbe sem že slišal poslušalce, ki so jih zgodbe spravljale v obup in so vzkliknili – z veselo nasmejanim ali žalostnim glasom: »Mislim, da imam dovolj, tega ne morem več prenesti!«

Potem ko se je izgubila tradicija ustnega pripovedovanja zgodb, nam kot najpomembnejši medij za posredovanje zgodb ostaja knjiga ali v vsakem primeru pisano besedilo, torej literatura.

Ko govorimo o literaturi, se dotikamo enega od osnovnih temeljev, na katerem sloni človeška civilizacija. Ali ni nenavadno, da nas rafinirana prepletenost manj kot trideset različnih znakov lahko spravi v smeh ali jok, nas pripravi, da trepetamo od vznemirjenja, ali nas povsem očara? Ali ni čudno, kakšno moč imajo črke: z njihovo pomočjo se lahko vživimo v junaško pripoved izpred tisoč let. Ali ni nekaj pomirjujočega v dejstvu, da nam abeceda omogoča deliti naše lastne zgodbe z ljudmi, z bitji, ki bodo šele prišla na ta svet?

Potem je tu še *interaktivnost*, izraz, ki se vse pogostejše pojavlja. Beseda zveni skoraj kot evfemizem. Tu ne bi smeli po-

zabiti, da je v mnogih primerih medsebojno pripovedovanje zgodb veliko bolj interaktivni proces, kot je ukvarjanje z računalnikom. Naš duh je veliko bolj dejaven, če si pripovedujemo zgodbe, kot če se priključimo na internet. Veliko več cerebralnih megabajtov je v pretoku, kadar beremo roman, kot se to dogaja ob gledanju videa ali pri računalniški igrici. Sam lahko na primer brez težav lahko sledim bistvu filmskega dogajanja in istočasno »spustim svoje misli na pašo«. Kadar berem, temu ni tako. Knjiga zahteva vso našo pozornost, nas popolnoma prevzame, v nasprotnem primeru jo ponavadi odložimo.

Ko beremo, ustvarjamo lastne podobe in asociacije. Knjiga živi znotraj nas, ponovno nastaja v nas, ko beremo. Ničesar zunanjega ni, na kar bi se navezovala. Sicer za knjigo stoji avtor, vendar smo mi tisti, ki damo knjigi življenje, s tem da jo beremo ali beremo iz nje. Zatorej branja knjige ne moremo primerjati z vstavljanjem video kasete ali zgoščenke v aparaturo, ki ji prepustimo, da »bere besedilo« za nas. Branje je dejavnejše, bolj ustvarjalno, bolj samorealizacijsko kot gledanje filma.

Celo v deželi kot je Japonska – dežela digitalne elektronike par excellence – ljudje še vedno berejo knjige, čeprav to zahteva poznavanje tisoče različnih znakov. Mislim, da nam ta japonski paradoks nekaj pove o superiornosti knjige in pisanega besedila nad vizualnimi mediji.

Kako se torej zgodba znajde v tej novi družbi medijev in zabave? Rekel sem, da se nam ni potrebno učiti dihati. Vendar zrak lahko postane tako onesnažen, da imamo vseeno težave z dihanjem. Ni nam potrebno misliti na to, kako naj spodbujamo bitje srca. Vendar so se kot posledica načina življenja pojavile bolezni, ki lahko poškodujejo ali oslabijo srce, da nekega dne preneha biti.



Opozoril sem že, kako smo v dobršni meri izgubili moč in bogastvo, ki ju je nekdanja imela tradicija ustnega pripovedovanja zgodb. Zaradi svoje univerzalne privlačnosti so se te zgodbe prenašale od ust do ust in lahko živele stotine, celo tisoče let. Tudi pisana beseda lahko preživi takšno dolgo obdobje, vendar v nasprotju z ustnim pripovedništvom nima sposobnosti prilagajanja vsakokratnim družbenim razmeram, zato je manj gnetljiva kot mit ali ljudska pripovedka.

Zgodba nam je omogočila dostop do starodavnih človeških izkušnj. Vendar je v zadnjih nekaj desetletjih nihalo v resnici zanihalo v drugo smer. V tem postmodernem svetu je večina vsebine človeške zavesti stara le nekaj ur ali dni. Slavna filmska zvezda se poroči, se loči, se loti shujševalne kure, začne uživati poživila, gre na detoksikacijo ali se ubije. Dober nogometaš postane predmet prodaje med nogometnimi klubi za x milijonov dolarjev ali evrov, pri tekaču na smučeh s testom odkrijejo jemanje nedovoljenih poživil, lepa manekenka izjavi, da ji ni nikoli dovolj seksa, ali obratno, da je sklenila preživeti preostanek življenja v vzdržnosti in kot samska. Takšne »trač zgodbe« nas obkrožajo v vedno večjem številu, vendar ne preživijo niti toliko časa, da bi jih bilo vredno natisniti v jutrišnjem tabloidu. Zakaj bi torej čakali na jutrišnji tabloid? Zgrbljeni nad svoj računalnik ali video igrice nam lahko elektronski impulzi pričarajo najnovejšo opojnost, ki je stara le nekaj mikrosekund.

Nobenega dvoma ni, da televizijski zaslon dodobra pretresa naše življenje in ga postavlja na glavo. Ali, da bom pošten, televizijski zaslon tako daje kot jemlje. Neki alkoholik je nekoč dejal: »Nekdanj sem bil jaz tisti, ki je izpraznil steklenico. Sedaj steklenica izprazni mene.« Isto lahko nedvomno rečemo za televizijski in računalniški zaslon ali mobilni telefon. Na Norveškem ima svoj

mobilni telefon osemdeset odstotkov vseh mladih med dvanajstim in petnajstim letom. Na nek način so sedaj starši lahko bolj pomirjeni in sproščeni, ker vedo, kje se zadržujejo njihovi otroci. Družinsko življenje je pod nadzorom. Mobilni telefon je daljinski upravljalac družine.

Michael Ende je napisal roman o deklici Momo in tatovih časa. To je pre-roški roman. Danes nas obkrožajo *tatovi pozornosti*, izmišljajo si pestro industrijo pisanih ponudb, mogoče največjo, ki jo je svet kdaj videl. Tatovi pozornosti bogatijo na račun naših resničnih življenjskih doživetij, katerih so nas oropali, in to počnejo javno, brez sramu, in nihče jim ne stopi na prste, da bi jih ustavil. »Elektronski vzvodi in tipke« izkoriščajo ter izrabljajo otrokovo naravno radovednost in potrebo po igri. Oropajo jih domišljije in samoiniciativne dejavnosti. Velikani komunikacije in zabave nam skušajo ukrasti zgodbo in živi svet. Vendar je malo verjetno, da jim bo v kakšnem velikem obsegu to tudi uspelo. Zgodba je preveč žilava in odporna za kaj takega. Videl sem primere, kako se celo »elektronski zasvojenosti«, ki so dobesedno prilepljeni na zaslon, dajo s presenetljivo lahkoto odvrniti od takšnega dopinga. Dajte jim pravo zgodbo! Dajte jim protistrup za te plehke perceptualne naslade! Če ne deluje nič drugega, jim dajte Harryja Potterja! »Harry Potter« je naučil in še uči brati milijone in milijone funkcionalno nepismenih – pri tem mislim predvsem na fante. In prva zgodba, ki jo človek prebere, ponavadi ni tudi zadnja. Človek običajno ni zadovoljen, če prebere eno knjigo. Nehote se pojavi lakota po branju.

Vendar pa opažam nov spodnji družbeni sloj, ki se rojeva posebno v najbolj naprednih in »razsvetljenih« deželah; ta podrazred živi v večji meri ali popolnoma brez knjig oz. brez pristnih zgodb.



Toda čim bolj mladi gledajo televizijo ali skrbijo za svoj adrenalin z računalniškimi igricami – in čim manj časa preživijo s starši in starimi starši, tem večja je njihova *potreba* po knjigah. Zato nikakor ne verjamem v idejo o splošni degeneraciji človeka kot duhovnega bitja. Če bi bil investitor, ki bi vložil polovico svojih delnic v knjige, drugo polovico pa v računalniške igrice, bi bil na dolgi rok bolj zaskrbljen za delnice, vložene v računalniške igrice, kot za tiste, ki bi jih vložil v tiskane zgodbe.

Danes potrebujemo knjige. Danes so knjige celo bolj pomembne, kot so bile pred petdesetimi ali sto leti, ko smo se še naravno hranili in oplajali z ustnim pripovedovanjem zgodb iz zakladnice domačega jezika.

Materino mleko ne bo nikdar prišlo iz mode. Prav tako ne bo prišla iz mode dobra zgodba. Toda kljub temu družbeno »ubijalska« kabelska televizija, računalniške igrice in video industrija lahko povzročijo veliko socialno-zdravstveno težavo, neke vrste akustično in duhovno onesnaženje. Mogoče je v zadnjem času človeška civilizacija staknila kronični suhi kašelj – ali vsaj zajetno dozo prehlada. Toda kot vemo, je trava tako trdovratna, da lahko požene tudi skozi asfalt. V zares najslabšem slučaju se znotraj elektronske džungle utegne pojaviti popolnoma nova tradicija ustnega pripovedovanja zgodb. Sredi vse te »globalizacije« kulture lahko uzmemo mnoge primere oživiljanja lokalne kulture. Tesno skupaj z video prodajalnami kot gobe po dežju nastajajo delavnice kreativnega pisanja, pisateljske delavnice, kavarne, kjer prebirajo poezijo, in tako dalje. Zgodovina še ni dokončno napisana, čeprav se včasih tako zdi.

Ko pravim, da verujem v prihodnost knjige, ne poskušam izraziti fatalističnega odnosa do njenega razvoja, ravno nasprotno. Želim samo reči, da se je za

knjigo še vedno vredno boriti. In drznili bi si izreči še naslednjo trditev: ko starši pri svojem otroku poskrbijo za hrano in obleko, je njihova najpomembnejša naloga, da jim berejo.

V mnogih družbah, mogoče še posebej v nekaterih družbah zahodnih dežel, so človeška bitja *zaradi generacijskega prepada* postala vse bolj in bolj sestradana, oropana skupnih doživetij in izkušenj. In to načenja nekaj tako temeljnega, kot je človeško občutenje identitete in pripadnosti. Otroci, starši in stari starši vse bolj in bolj živijo v svojem lastnem svetu. Pogosto otroci gledajo televizijo v enem prostoru, medtem ko njihovi starši sedijo v sosednji sobi in prav tako buljijo v zaslon, stari starši pa so nekje drugje na nekem drugem koncu dežele. Bogve kaj počnejo ta trenutek, morda tudi sedijo pred televizijskim zaslonom ali igrajo računalniške igrice!

Kadar se prepuščam svojim najljubšim sanjam, vidim, kako bo v prihodnosti branje otrokom postalo tako samoumevno kot umivanje zob. Zobna higiena je nedvomno pomembna, toda angažirani starši so prav tako odgovorni za »doživljajsko, izkustveno higieno« svojih otrok. Kljub temu je mnogo dežel – na primer tudi moja – kjer ravno tega najbolj primanjkuje. Knjige – no, knjige že so. Tako smo razvajeni, da knjige seveda imamo. Obdajamo se z najbolj čudovitimi zgodbami, vendar nimamo ne veselja ne časa, da bi jih brali. Skoraj me mika, da bi malce obrnil vprašanje, o katerem govorimo, in spremenil naslov v *Knjige za otroke v svetu brez staršev?*

Zamišljam si naslednji doživljaj, ki se pripeti v majhni družini. Hčerka prinese mami knjigo in jo prosi, naj ji bere. Mama, ki ji je ta hip vsega preveč, zmaje z glavo in pravi: »Ne sedaj, Charlotte.« Ali: »Kdaj drugič, srček.« Ampak mala deklica ne odneha. »Prosim, beri mi to knjigo,« pravi, »*moraš* mi jo prebrati!« »Nimava časa,« zavzdihne mama. Pri



tem pa hčerka dvigne oči, se ji zbegana zazre v obraz in vzkligne: »Jaz imam čas!« (Bi bila to lahko majhna deklica, ki bi skrivaj dodala vprašaj k naslovu tega referata?)

In ko že govorimo o času: nekoč sem stal na stopnicah vrtca in klepetal z očetom enega od otrok. Vljudnostno sva kramljala, ko se je naenkrat ozrl na uro, globoko zavzdihnil in dejal: »Moj bog, otroci pa res jemljejo čas!« Moj spontani in napol ironični sogovornik mi je bil dokaj všeč. »Da,« sem rekel, »življenje nam jemlje čas«. Naletel sem celo na sledeče negodovanje tako s strani moških kot žensk: skupno življenje s partnerjem jemlje tako ogromno časa! Prav res, ljubezen *jemlje* čas. »Instant ljubezni« ni, ne obstaja. Ljubiti drugo človeško bitje jemlje toliko časa, da v določenih obdobjih lahko obvladuje celotno človekovo eksistence (da ne omenjam, kako jo lahko tudi obogati). To velja tudi za knjige. Da obogatimo sebe s knjigami, potrebujemo čas. Da obogatimo svoje otroke, potrebujemo čas – in včasih je to skoraj nezdružljivo s človekovo razporeditvijo obveznosti.

Kasneje v življenju ne moremo več poravnati izgube, če smo bili kot otroci oropani možnosti, da bi brali brata Grimma, Hansa Christiana Andersena, A. A. Milneja, C. S. Lewisa, Saint-Exuperyja, Michaela Endeja, Roalda Dahla, Astrid Lindren in druge avtorje. Tisti, ki v sebi pestujejo zdravega otroka – imajo izkušnjo polno izživetega otroštva – so običajno kot odrasli tudi močnejše osebnosti. »Otrok je oče moškega« – ali mati ženske.

V našem postmodernem svetu se utegne pojaviti vse več in več otrok, ki bodo potrebovali *vir topline*, ki ga mnogi starši v svoji naglici ne zmorejo več priskrbeti. Knjige so eden takih virov topline. Knjiga je domnevno boljše starševsko nadomestilo kot računalniški zaslon ali televizor. Ne želim zamolčati dejstva,

da je branje lahko naravnost zdravilno. Prizori, dogodivščine in izkustva, ki jih napaberkujejo iz knjig, lahko mnoge ljudi obvarujejo pred resnimi stanji, kot so dolgočasje, pomanjkanje identitete, nemoč in nihilizem.

Branje knjig prispeva k izgradnji duha mladega človeka. Bralci ne širijo samo svojega obzorja, ampak z branjem oblikujejo tudi jedro svoje identitete.

Brati pomeni opremiti svoj notranji bivanjski prostor. Ta element je bil vedno del zgodbe. V predpisemenih kulturah so miti in pravljice napajali identiteto in kulturo. Mit je bil enciklopedija predpisane kulture. Knjige, ki jih beremo kot otroci, tvorijo podoben notranji leksikon, enciklopedijo fabul in fantazije. Isto lahko rečemo za zgodbo, ki smo jo slišali sede na maminem ali očetovem kolenu. Vendar se zdi, da knjiga vse bolj in bolj nadomešča vlogo ustnega pripovedovanja pravljice za lahko noč. Mogoče se danes pravljice za lahko noč ne pripoveduje več tako pogosto, je pa zato več knjig, iz katerih lahko izbiramo.

Doslej smo govorili o identiteti in priпадnosti. V preteklosti je bila človekova identiteta povezana z vasjo. Odgovor na vprašanje, kdo si, je bil trdno povezan s krajem in z lokalno skupnostjo – in potemtakem ne samo stvar rodu. Poleg tega je človek imel štiri stare starše, brate in sestre, tete in strice, bratrance v prvem in drugem kolenu. Danes govorimo o globalni vasi. Zato je vse bolj potrebno, da vežemo svojo identiteto s celotnostjo te nove vasi. Da pa to lahko počnemo, potrebujemo določene točke, kjer se lahko srečujemo. Potrebujemo skupne referenčne točke. Verjamem, da nam bo takšne referenčne točke vedno bolj nudila literatura. V mislih imam klasična besedila, kot so pravljice *Pepelka*, *Trnuljčica* in *Sneguljčica*, umetne pravljice kot *Cesarjeva nova oblačila*, in klasično otroško literaturo, kot so



*Medvedek Pu, Lev, čarovnica in omara, Mali princ, Pika Nogavička, Charlie in tovarna čokolade in Neskončna zgodba.* Pandemična okužba kot *Harry Potter* je najsodobnejši primer tega. Povej mi, kaj bereš, in povedal ti bom, kdo si!

»Konji se rodijo« je rekel renesančni humanist Erazem Roterdamski, »ljudje se ne rodijo, ljudi se ustvari«. Kitajski modrec Konfucij pa je to strnil v besede: »Učenje brez misli je izgubljeno delo; misel brez učenja je nevarna.«

Narava nas kot ljudi pušča na nek način nedokončane. Ko je narava enkrat svoje opravila, moramo preostanek narediti sami. Težava je v tem, da nimamo nobenega »preostanka«, kamor bi lahko kaj dodali, če ostajamo nekultivirani ali še huje, nepismeni. Potem živimo v neke vrste prvotnem duhovnem stanju, v primitivnosti, ki nas s časom utegne preprosto spreobrniti v resno nevarno tveganje za okolico. Takšno prvotno stanje je lahek plen za digitalizirano masovno družbo ali kot temu rečemo, je lahek plen za »betonsko džunglo«.

Nismo samo zapustili zelene džungle. Smo na tem, da jo požgemo do tal. Ampak betonska džungla ima prav tako svoje požrešne plenilce in svoje zvite, potuhnjene kače. Moderni Mowgli – ki ga niso vzredile in vzgojile živali, ampak stroji – potrebuje zavetje in zaščito pred nevarnostmi te betonske džungle. In potem so tu še virtualne džungle, med katerimi je internet najizrazitejši. Imamo otroke, ki živijo v teh novih džunglah in so strašljivo oropani identitete, iskrice življenja, vere v življenje in poguma, da bi se soočili s svojo lastno prihodnostjo. Ampak oni nas kličejo in prosijo za intelektualno hrano. Ta »krik iz džungle« je morda najboljši dokaz za dejstvo, da knjige imajo prihodnost.

\*\*\*

Naj zaokrožim to predavanje z nekaj razmišljanji o tem, zakaj sem se sam lotil pisanja.

Že od rane otroške dobe – in vse do današnjih dni – imam močan občutek, da živim v pravljici, da, v neizmerljivi skrivnosti. Zdelo se mi je neskončno skrivnostno, da obstajam in da je tu sploh neki svet. In tako sem se pogosto obračal na odrasle z vprašanji: »Ali ni čudno, da smo živi?« Ali: »Se vam ne zdi nenavadno, da svet obstaja?« In odrasli so ponavadi odvrnili: »Ne, zakaj tako misliš?« Seveda se nisem dal prepričati in sem vrtal naprej: »Ali torej mislite, da je potem svet čisto vsakdanji?« In odrasli so spet rekli: »No, zagotovo, seveda je.« Ali pa bi jih utegnilo celo zaskrbeti: »Ne smeš se spuščati v takšno razmišljanje o stvareh...« Ampak nikomur ni uspelo obrzdati mojega čudenja. Vedel sem, da je resnica na moji strani, in sklenil sem, da nikoli ne bom postal odrasel, ki jemlje svet za nekaj dognanega, samoumevnega.

Hkrati sem se tudi zavedel, da sem na svetu samo na kratkem obisku. Samo enkrat sem tukaj in ne bom prišel nazaj.

To je bil razlog, da sem se lotil pisanja, najprej za odrasle in nato tudi za otroke. Hotel sem se maščevati. Ko so bile moje zmožnosti izražanja večje kot takrat, ko sem bil otrok, sem želel poskusiti zaustaviti ljudi in jih prisiliti, da bi se ozrli in opazili to nenavadno dogodivščino – to veliko skrivnost življenja – skozi katero gremo vse preveč bežno. Da bi to doživeli, bi morebiti morali biti še enkrat otroci. Odvreči moramo naše »svetske« manire in biti kot otroci.

Rojeni smo v avanturo, pred katero bi vsaka otroška pravljica zardela – ampak postopoma se vsega tukaj tako navadimo, da jemljemo celotno bivanje za nekaj dognanega, samoumevnega. Mogoče sploh več ne odkrijemo, da se za deščicami nove otroške posteljice, ki smo jo kupili v tovarni IKEA, dogaja nekaj magičnega. Tam, znotraj teh deščic nastaja in se oblikuje svet.



Kajti svet se nikdar ne postara. Samo nam tečejo leta.

Otrok je pravkar prispel v to veliko pravljico – in vztrajno nas iz dneva v dan opominja, da smo se oddaljili od nje preprosto s tem, ko smo ji nadeli nalepko »resničnost«.

»Mami, zakaj zvezde utripajo?« »Kako ptički letajo?« »Zakaj ima slon tako dolg nos?«

»No, pravzaprav zares ne vem. Sedaj pa moraš zaspiti, Charlotte, sicer bo mamica huda.«

Paradoksalno je, da otrok izgubi navdušujoče doživetje lastne eksistence nekje v istem času, ko se nauči govoriti. Zato otrok potrebuje artikulirano obrambno ekipo. Zato otrok potrebuje knjige. Zato tudi mi odrasli potrebujemo otroške knjige. Lahko nam pomagajo ohraniti minula doživetja in izkustva, ki bi jih sicer izgubili.

Stari latinski pregovor pravi: *Mutato nomine, de te fabula narratur* – Samo zamenjaj ime in zgodba bo govorila o tebi!

Kaj se zdi otrokom tako zanimivo, da z odprtimi usti poslušajo zgodbe o škratih in palčkih? Mogoče imajo v sebi tiho slutnjo, da so oni sami palčki, ki nastopajo v neki pravljici.

Kako smo lahko tako lahkoverni, da verjamemo v basen, kjer živali govorijo in razmišljajo kot mi? Mogoče vemo, da smo dejansko v daljnem sorodstvu z medvedom, sovo, z oslom in tigrom.

Naša pravljica ni skovana iz besed. Stkana je iz zvezdnega prahu, iz atomov in molekul, proteinov in aminokislin. Mi smo konj in prašič, moški in ženska. »De te fabula narratur.«

Zakaj je tako vznemirljivo brati fantastične zgodbe – kot *Neskončna zgodba*? Navsezadnje ne verjamemo v tisto, kar beremo. Mogoče pa se v takih izmišljajah oglašajo oddaljeni odmevi nečesa na pol pozabljenega.

»Bližnja srečanja tretje vrste« je bil naslov ene od Spielbergovih fantazij. Ideja, ki stoji za naslovom, je gotovo v tem, da tisti, ki vidi NLP, doživi bližnje srečanje prve vrste. Če pri tem v vesoljski ladji uzre tudi bitja iz vesolja, doživi srečanje druge vrste. Če pa ga odpeljejo v samo vesoljsko ladjo, da bi se srečal z Nezemljani in se jih celo dotaknil, doživi bližnje srečanje tretje vrste. In – kaj sedaj?

Osebnost sem doživel bližnje srečanje četrte vrste in to v nežnih letih, ko sem imel deset let: jaz sam sem »Nezemljan«. Sem eno tistih skrivnostnih bitij iz vesolja, ki se je znašlo na majhnem modrozelenem planetu v vesolju. To čutim v sebi. »Nezemljan« se znajde v moji postelji, ko se prebudim po globokem spancu. Vstanem z njim in se naselim vanj. Jaz sem tisti, ki prestavlja noge, jaz sem tisti »bavbar«. Stojim pred ogledalom v kopalnici, si manem zaspane oči in vprašam: Kdo si ti? Je na tem svetu kakšno upanje za takšne tipe, kot si ti?

Nisem še naletel na Marsovca. Naletel pa sem nase. Mogoče pa moram najprej prebrati kaj o Marsovcih, preden bom primerno razumel to dejstvo. Zgodba v resnici vedno govori o meni.

Ne recite, da je pravljica izmišljotina. Ne recite, da basen ni verjetna. Že s samim obstojem sveta so meje verjetnega popokale in se razblinile.

Mogoče ne potrebujemo basni in pravljič, dokler imamo »resničnost«? Lahko pišemo o njej.

Oh, da, še kako potrebujemo fantastične zgodbe, saj smo zagrizena, trdovratna bitja, ki se oklepajo navad! Mogoče smo dobri pri natančnem opazovanju vesolja, vendar nismo vedno tako prodorni in pametni, ko gre za nas, ko se je potrebno ozreti vase.

Basen in pravljica zrcalita svet človeških bitij. Vendar ne držita ogledala samo nam. Ko vstopimo v pravljico, stopimo v celotno hišo zrcal, kjer konkavna in



konveksna zrcala tvorijo veličasten laž-nivi preplet. V enem ogledalu se vidim suh kot prekla, v drugem sem sploščen, na vse strani razlezen debeluh. V tretjem sem razdeljen po sredi od glave do pet, tako da nisem več ena oseba, ampak dve ali tri ali deset.

Ampak ves čas sem pred ogledalom samo jaz. In ogledala ne lažejo. »De te fabula narratur«.

V hiši zrcal fantastične literature dobimo navdih, da obrišemo prah z resničnosti in lahko spet doživimo svet tako čisto in jasno kot takrat, ko smo bili otroci – torej preden smo se sveta navadili in preden smo začeli to osupljivo pravljičico, v kateri živimo, demistificirati že z golim poimenovanjem »resničnost«. In tu je upanje za nas vse. Mi vsi imamo v sebi majhnega, čudečega se, radovednega otroka, ki je še kako živ. Naj se včasih počutimo še tako plehki in neznatni, nosimo v sebi drobno kepo zlata: *Nekoč smo bili mi tukaj popolnoma novi...* (In niti ne bomo ostali tu za vedno. Tu smo samo na kratkem obisku.)

Otroška literatura nas postavi na pravo mesto, daje nam priložnost, da naredimo korak nazaj. Potem, mogoče, odkrijemo, da nam svet leži pred nogami. Kajti, sedaj smo priča stvarjenju. Dogaja se pred našimi očmi. Sredi belega dne. To je enkratno! Svet vznika, se rojeva iz nič...

In kljub temu nekateri ljudje pravijo, da se dolgočasijo!

Dajte jim knjig! Dajte jim basni, ob katerih se bodo obrusili. Dajte jim pravljič!

Kot uporni mladenič je nekoč Sokrat hodil po atenskih tržnicah in zastavljal ljudem, ki jih je srečeval, vprašanja. Rekel je: »Atene so počasno, leno kljuse. Jaz pa sem podrepna muha, ki ga poskuša prebuditi in ohraniti pri življenju.«

Naj knjige za otroke in mladostnike brencijo po literarni pokrajini kot sitne podrepne muhe. Naj nas pičijo in prebudijo iz našega enoličnega spanca in naj ohranjajo naše čudenje nad življenjem.

*Prevod Franc Jamnik*